

Дорош В. С.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри психології, соціології та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

МІЖНАРОДНЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Здійснено аналіз міжнародного досвіду організації адміністративного судочинства в захисті прав людини.

Ключові слова: права людини, міжнародне адміністративне судочинство, міжнародні стандарти.

Осуществлен анализ международного опыта организации административного судопроизводства в защите прав человека.

Ключевые слова: права человека, международное административное судопроизводство, международные стандарты.

The analysis of international experience of organization of the administrative legal proceeding is carried out in defence of human rights.

Keywords: human rights, international administrative legal proceeding, international standards.

Вибір організаційної моделі побудови адміністративного судочинства в Україні було і залишається питанням, яке протягом більш ніж сторіччя піднімалося майже в усіх наукових дослідженнях, присвячених даному інституту. Недарма ще наприкінці ХІХ століття «належну організацію адміністративної юстиції» було визначено основною умовою забезпечення законності в сфері державного управління [1], а обґрунтування такої моделі, визначення її оптимальної внутрішньої структури та сфер впливу відповідно до специфічних вітчизняних правових традицій та суспільно-політичної ситуації і нині залишається наріжним каменем та основною темою дискусій серед вчених-адміністративістів.

Відразу ж зазначимо, що враховуючи досить довгу відсутність реального адміністративного судочинства в нашій державі (адже за часів існування Радянського Союзу існуючі елементи адміністративної юстиції навряд чи можна назвати дійсно дієвими та демократичними) обґрунтування того чи іншого способу вирішення конфліктів між громадянами та органами державної влади базувалося переважно на основі аналізу зарубіжних моделей організації адміністративної юстиції.

Навіть з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ), що набрав чинності з 1 вересня 2005 р.[2] та офіційно закріпив обрану Україною модель адміністративної юстиції, компаративістські дослідження у вказаній сфері не втратили своєї актуальності. Сьогодні їх призначення полягає в удосконаленні, «відшліфуванні» обраної моделі, що, як відомо, є процесом більш довготривалим та кропітким. Перед Україною сьогодні виникло досить складне завдання — максимально наблизитись до правового розвитку країн Європейського союзу [3]. Але реалізовувати його слід не шляхом чисто механічного перенесення окремих елементів зарубіжних моделей адміністративної юстиції, які склалися століттями під впливом соціально-політичних умов та пануючої правової доктрини. Будь-яке запозичення повинно враховувати національно правові традиції та сучасну соціально-політичну ситуацію в країні. Крім того, йому повинно передувати детальне наукове дослідження та обов'язкова апробація.

У зв'язку із сказаним, метою даної статті є системний аналіз основних моделей та доктринальних підходів до особливостей організації адміністративного судочинства в зарубіжних країнах, їх дослідження та перевірка можливості застосування в національних умовах з метою вдосконалення української моделі і приведення її до міжнародних стандартів.

Сучасна система організації адміністративного судочинства в кожній країні нерозривно пов'язана з її історичними та правовими традиціями, що зумовило існування значної кількості різноманітних національних моделей адміністративної юстиції. Але, незважаючи на це, вказані моделі мають між собою багато спільного, що дає можливість їх класифікувати з метою більш ґрунтовного наукового дослідження. При цьому зазначимо, що спроби такої класифікації ведуться вже давно. Серед вітчизняних науковців одним з перших цим питанням почав займатися Д.М. Чечот, який в основу групування поклав критерій органу, який на підставі конституційних норм наділений компетенцією з розгляду адміністративних спорів [с. 4]. Відповідно до вказаного критерію автор пропонує виділяти чотири способи побудови системи адміністративної юстиції: 1) Діяльність спеціальної системи адміністративних судів (від нижчої інстанції до судів середньої та вищої інстанції), відокремлених від судів загальної юрисдикції. Такий спосіб побудови адміністративної юстиції має два варіанти: формальна незалежність адміністративних судів від адміністративних органів (Австрія, ФРН, Фінляндія); повне їх підпорядкування адміністративним органам (Франція, Греція, Італія). 2) Діяльність адміністративних судів, які створюються в

межах окремих відомств і не складають єдиної системи. При цьому за громадянами залишається право на звернення до загального суду по будь-якій адміністративній справі (Англія, США, Канада, Австралія). 3) Розгляд однієї частини адміністративних спорів загальними судами в порядку цивільного судочинства, а іншої частини – відповідними адміністративними органами з дотриманням правил адміністративного процесу (деякі країни Східної Європи, країни СНД). 4) Розгляд всіх адміністративних спорів в порядку цивільного судочинства (Японія, Китай).

Майже аналогічний підхід обґрунтовується Н.Ю. Хаманєвой [5], О.Н. Ведерніковою [6], А.А. Дьомінім [7]. Вказані автори також виділяють чотири основних способи здійснення правового захисту громадян від неправомірних дій адміністрації і, відповідно, чотири підходи до правового та організаційного оформлення даного захисту: 1) адміністративний («управлінський», або «французький»), при якому органи адміністративної юстиції входять до системи органів державного управління і не підпорядковані судам загальної юрисдикції; 2) загальносудовий, передбачає розгляд і вирішення адміністративно-правових спорів судами загальної юрисдикції; 3) «квазісудовий» (англо-американський, «англосаксонський»), передбачає створення спеціальних трибуналів по розгляду адміністративних спорів, які підконтрольні судам але не входять до судової системи; 4) адміністративно-судовий («германський»), передбачає створення системи спеціалізованих судів для вирішення адміністративних спорів, які входять до єдиної судової системи і незалежні від адміністрації та від загальних судів [8].

Існує й дещо інша класифікація систем адміністративної юстиції, відповідно до якої виділяється лише два типи країн: 1) країни в яких система адміністративних судів відсутня (Великобританія, США, Австралія, Нова Зеландія); 2) країни, що мають незалежні системи адміністративних судів (деякі країни Західної Європи) [9]. Їх ще називають континентальною та англоамериканською [10], або дуалістичною та моністичною моделлю організації адміністративного судочинства [11].

Ми пропонуємо виділяти чотири моделі організації адміністративного судочинства в зарубіжних країнах: англо-саксонську, континентальну, східноєвропейську та традиційну (азіатську), оскільки лише така класифікація, на нашу думку, дає можливість більш повно розкрити особливості вирішення справ приватно-публічного характеру. При цьому зазначимо, що організаційна побудова адміністративної юстиції в кожній з країн має власні національні особливості, які не завжди можна

помітити даючи загальний аналіз вказаним моделям. Водночас саме такі особливості мають досить суттєве значення при проведенні порівняльно-правового дослідження. Тому надалі, зважаючи на обмежений обсяг нашої статті, ми спробуємо тезисно охарактеризувати загальні риси кожної з моделей і на прикладі декількох країн визначити ті позитивні та негативні риси, на які слід звернути особливу увагу при вдосконаленні національної системи адміністративного судочинства.

Класичними моделями континентального (дуалістичного) типу адміністративної юстиції по праву вважаються системи адміністративних судів Франції та Німеччині. Найбільш яскравою рисою, яка дає можливість виокремити вказані моделі є створення спеціальної системи адміністративних судів для розгляду всіх адміністративних спорів за особливими процесуальними правилами. Такі суди функціонують поряд з системою судів загальної юрисдикції по вирішенню кримінальних та цивільних справ, конституційними та іншими судами і утворюють повноцінну систему: від судів нижчого – до судів середнього та вищого рівня. При цьому в межах даної системи виділяють два різновиди: 1) коли адміністративні суди знаходяться у відносному підпорядкуванні адміністрації (Франція, Греція, Італія); 2) коли вони є формально незалежними від неї (Німеччина, Австрія, Фінляндія) [12]. В деяких країнах можна зустріти поєднання цих двох варіантів, і тоді адміністративні спори розглядаються в першій інстанції звичайними судами, а в останній – спеціалізованими чи навпаки [9].

Свій розвиток вказана модель організації адміністративної юстиції отримала приблизно в п'ятнадцяти країнах на різних континентах, зокрема, у Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Греції, Фінляндії, Єгипті, Нідерландах, Швейцарії, тощо. Пропонує більше уваги приділити Франції та Німеччині, за зразком яких організовані системи адміністративного судочинства в інших країнах.

Адміністративна юстиція Франції, на нашу думку, має цілий ряд суттєвих переваг, частину з яких, на нашу думку, доречно було б запровадити і в Україні. До таких, зокрема, можна віднести: 1) діяльність 2-х різновидів адміністративних судів першої інстанції – загальних та спеціалізованих (рахункової палати, дисциплінарних судів, судів з питань соціального забезпечення), що забезпечує високу якість вирішення окремих видів адміністративних спорів; 2) створення органу з вирішення спорів про підсудність між адміністративними судами та судами загальної юрисдикції (Трибуналу з конфліктів); 3) наділення

суддів адміністративних судів дорадчими та консультативними повноваженнями щодо діяльності адміністрації, оскільки лише вони в повній мірі володіють спеціальними знаннями в сфері адміністративного права і здатні оцінити законність та перспективи дії правового акту управління; 4) особливі вимоги до процесу формування професійного суддівського корпусу: судді адміністративних судів — це чиновники, обізнані в питаннях управління, які набираються з числа випускників Національної адміністративної школи а також з представників державних та недержавних установ — державних службовців, суддів судів загальної юрисдикції, викладачів університетів, службовців органів місцевого самоврядування; 5) незмінність суддів адміністративних судів (без їх згоди їх неможна переміщати по службі, в тому числі підвищувати в посаді); 6) колегіальне прийняття рішення по адміністративній справі, що є важливою умовою забезпечення об'єктивності прийнятого рішення, а також незалежності та неупередженості адміністративних судів; 7) наділення суддів адміністративних судів повноваженнями відміни або зміни індивідуального правового акту управління, а також покладання на адміністрацію обов'язку усунути наслідки дії неправомірного акту, відновити порушені права та відшкодувати завдану матеріальну шкоду; 8) забезпечення виконання рішення адміністративних судів штрафними санкціями.

Але окрім переваг французька система адміністративної юстиції не позбавлена й недоліків, до яких, на нашу думку, можна віднести: 1) тісний зв'язок адміністративних судів з вищою адміністрацією, що не дозволяє в повній мірі забезпечити об'єктивність та неупередженість прийнятих ними рішень; 2) складний підхід до розмежування компетенції між адміністративними судами та судами загальної юрисдикції, у зв'язку з чим заявники для правильного визначення підвідомчості справи вимушені звертатися за допомогою до адвокатів; 3) право судді втручатися в діяльність адміністративних органів лише за скаргою заявника, а також заборона виходити за межі позовних вимог при вирішенні публічно-правового спору; 4) тривалий час розгляду адміністративних справ в суді (приблизно 2-2,5 роки), що пов'язано з великою кількістю публічно-правових спорів; 5) відсутність у адміністративного судді права зобов'язати орган управління до будь-яких дій, оскільки він наділений лише правом накладання заборони на вчинення ним певної діяльності, яка забезпечується штрафними санкціями.

Адміністративна юстиція в Німеччині також має цілий ряд позитивних рис, які можна було б застосувати й в Україні. Це, зокрема: 1) високий ступінь автономності та незалежності адміністративних судів не лише від органів виконавчої влади, але й від судів загальної юрисдикції; 2) створення спеціалізованих адміністративних юрисдикцій, призначених для розв'язання окремих різновидів публічно-правових спорів (фінансових, трудових, соціальних судів, судів з вирішення справ в дисциплінарному провадженні та провадженні за скаргами осіб, які перебувають в публічно-правовому службовому відношенні з Федерацією); 3) існування спеціального порядку призначення на посади та переміщення по службі суддів загальних та спеціалізованих адміністративних судів (такі судді призначаються відповідним міністром спільно з комітетом з вибору суддів, який складається з компетентних у відповідній галузі міністрів земель і такого ж числа членів, що обираються Бундестагом); 4) наділення правом подавати позови до адміністративного суду не лише громадян, але й організацій; 5) детальне врегулювання попереднього адміністративного оскарження в Положенні про адміністративні суди, його одноманітність та однакова юридична сила на всій території Німеччини; 6) на відміну від провадження в адміністративному суді, при попередньому адміністративному провадженні перевіряється не лише законність адміністративного акту, але й доцільність та корисність його видання; 7) забезпечення виконання судового рішення штрафними санкціями.

До недоліків німецької моделі, на нашу думку, можна віднести: 1) система адміністративної юстиції Німеччини досить ускладнена та формалізована, оскільки складається з судів різних типів (загальних, конституційних, адміністративних, трудових, фінансових, соціальних, військових), що призводить до постійних спорів про підсудність та розмежування компетенції між ними; 2) компетенція адміністративних судів не поширюється на рішення представників виконавчої влади, прийнятих на основі їх вільного розсуду (тобто на ту сферу, де порушення прав особи зустрічається найбільш часто); 3) правом на звернення з позовом до адміністративного суду володіють лише ті особи, права яких порушені відповідним актом чи діяльністю органу управління; 4) скарга до адміністративного суду може бути подана лише після її відхилення вищестоящим в порядку підпорядкованості адміністративним органом, тобто судовому розгляду обов'язково передують попереднє адміністративне провадження; 5) на відміну від французьких адміністративних судів, німецькі суди не

володіють повноваженнями повної юрисдикції і не можуть змінити оскаржуваний акт управління.

Класичними представниками англосаксонської (англо-американської, моністичної) моделі адміністративної юстиції по праву слід вважати Великобританію та Сполучені Штати Америки. Найбільш яскравою рисою, яка дає можливість виокремити вказану модель від всіх інших є відсутність єдиної системи спеціальних органів адміністративної юстиції і широка компетенція судів загальної юрисдикції по вирішенню адміністративно-правових спорів [9]. За процесуальними рисами вказану систему прийнято називати квазісудовою, тобто такою, яка не являється повноцінним елементом ані судової системи, ані системи адміністративних органів країни, а синтезуючи ознаки цих систем займає між ними проміжне положення. До адміністративних органів її наближає тісний взаємозв'язок з органами виконавчої влади; а до судових — можливість оскарження до судів загальної юрисдикції рішень квазісудових органів. Саме завдяки специфічному місцю, яке займають органи адміністративної юстиції, розгляд справ у них носить відомчий характер, на відміну від континентальної універсальної підвідомчості [13]. Хоча на даний час в країнах англосаксонського права простежується тенденція до поступового відокремлення квазісудових органів від активної адміністрації та перетворення їх в спеціалізовані судові органи з вирішення публічно-правових спорів. Наприклад в США таким чином змінив свій статус Федеральний суд у справах міжнародної торгівлі, Федеральний претензійний суд, Федеральний податковий суд, Комісія з цінних паперів, Агентство з захисту навколишнього середовища; в Великобританії — Трибунал залізниць, Земельний суд, Апеляційний пенсійний трибунал [14].

Але так само як і країни континентального типу, країни з англосаксонською системою організації адміністративної юстиції не позбавлені певних недоліків при функціонуванні адміністративних судів. Так, наприклад, до негативних сторони британської адміністративної юстиції можна віднести: 1) неспроможність судів загального права якісно та оперативно розв'язувати публічно-правові спори через їх переважаючі переваги; некомпетентність та відсутність спеціалістів вузької спеціалізації; заплуваність судової системи; складність судової процедури та її формалізованість у зв'язку з чим необхідно користуватися послугами професійного юриста; непомірно великі фінансові затрати сторін при розгляді справи; повільне проходження справи тощо; 2) незважаючи на суттєву специфічність публічно-правових спорів їх розгляд в загальних

судах відбувається за загальними правилами цивільного судочинства, без жодних винятків та застережень; 3) англійський суд не наділений правом перевірки адміністративного акта з точки зору доцільності його прийняття; 4) надзвичайно велика та заплутана система адміністративних трибуналів, що не завжди забезпечує швидкий захист прав громадян; 5) тісний взаємозв'язок між органом управління, який створив адміністративний трибунал та самим трибуналом, що ставить під сумнів об'єктивність прийнятого ним рішення; 6) відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би визначав однакову для всіх адміністративних трибуналів процедуру розгляду адміністративно-правових спорів, компетенцію, кількість членів трибуналу, їх кваліфікацію та спеціалізацію, порядок призначення на посади тощо (нині ці питання закріплюються в різноманітних положеннях, прийнятих Парламентом або відповідним міністром та у власних регламентах); 7) відсутність юридичної освіти у більшості членів трибуналу, оскільки її наявність не є обов'язковою вимогою.

Поряд з цим британська модель адміністративної юстиції має цілий ряд суттєвих переваг: 1) втручання суду в діяльність адміністрації не обмежене законом, тобто суди самі вирішують, які дії та рішення можуть бути ними анульовані (правило загальної клаузули); 2) суб'єктом оскарження може виступати будь-яка особа чи організація, яка вважає, що діями адміністративних органів були порушені її суб'єктивні права; 3) до компетенції суду відноситься перевірка відповідності адміністративного акта вимогам розумності та добросовісності; 4) суд наділений правом визнавати акти органів управління незаконними та скасовувати їх, що не вважається втручанням судової влади в діяльність виконавчих органів; 5) право розв'язувати адміністративно-правові спори належить не лише загальним судам але й так званим «квазісудовим» органам; 6) простота, швидкість (оперативність), відносна дешевизна, відсутність сурової процесуальної форми та спеціалізація при розгляді адміністративного спору в квазісудових органах; 7) спеціальний порядок утворення та комплектування адміністративних трибуналів, який забезпечує об'єктивність та неупередженість його роботи; 8) створення спеціального органу контролю та нагляду за діяльністю квазісудових органів – Національної Ради адміністративних трибуналів.

Система адміністративної юстиції США, як і будь-якої іншої розглянутої нами країни, має як недоліки, так і переваги. Переважна більшість з них такі ж, як і в Англії, оскільки ці країни мають схожі правові системи. Тому пропоную виділити лише ті з

них, які носять індивідуальний характер. До таких негативних рис, на нашу думку, можна віднести: 1) на відміну від Великобританії, де діє правило загальної клаузули, в США випадки оскарження до суду неправомірних дій адміністрації визначені в законі (якщо в законі відсутня така вказівка, суд приймає рішення на власний розсуд); 2) право на судове оскарження неправомірних дій адміністрації має лише та особа чи організація, яка доведе, що вказаними діями їй було завдано шкоду; 3) особа, яка бажає оскаржити до загального суду дії чи рішення адміністрації, спочатку повинна вичерпати всі наявні способи адміністративного оскарження, включаючи розгляд квазісудовими органами; 4) законодавство США не допускає перевірку доцільності прийняття адміністративного акту, дискреційних дій адміністрації а також фактичних обставин справи (за деякими винятками); 5) складність та тривалість розгляду справи а також значні фінансові затрати сторін не лише в загальних судах, а й в квазісудових органах.

До позитивних сторін американської адміністративної юстиції можна віднести: 1) судові повноваження по перевірці адміністративних актів законодавчо не обмежуються: контролю можуть піддаватися не лише нормативні акти та індивідуальні накази, еле й повідомлення для преси, консультативні постанови та внутрішні директиви; 2) адміністративні акти перевіряються не лише з точки зору законності їх видання, але й з точки зору їх відповідності тій меті, заради якої було створено орган, розумності та добросовісності; 3) розгляд справ в квазісудових органах здійснюють особи, наділені контрольно-ревізійними повноваженнями і обізнані зі специфікою конкретної галузі управління; 4) свобода вибору при призначенні частини кандидатів на посади адміністративних суддів обмежується списком, затвердженим Управлінням кадрової служби; 5) до кандидатів на посаду адміністративного судді висуваються значно більші вимоги ані ж в Англії: наявність вищої юридичної освіти, стаж роботи в юридичній сфері а також ліцензія на заняття юридичною практикою; 6) надання адміністративним суддям статусу державних службовців і прав осіб чиновницького корпусу, а також поширення на них традиційних заборон, що сприяє більш об'єктивному та неупередженому розгляду адміністративних справ; 7) детальне врегулювання процесуальних правил розгляду адміністративно-правових спорів в квазісудових органах Федеральним законом про адміністративну процедуру, що в значній мірі наближає діяльність адміністративно-юрисдикційних органів до діяльності загальних судів.

Специфічна модель адміністративної юстиції піл впливом цілого ряду чинників склалася в країнах Східної Європи. Річ у тім, що в довоєнний період органи адміністративного судочинства в більшості з цих країн були побудовані за зразком континентальної або англосаксонської моделі. З поширенням радянського режиму вони були замінені інститутами загального судового контролю, відомчого контролю та прокурорського нагляду, що значно ускладнило процес контролю за діями адміністрації [12]. На сьогодні, незважаючи на унікальність систем адміністративної юстиції кожної з цих країн, їх можна об'єднати в дві групи: 1) країни, в яких адміністративні спори вирішуються адміністративними судами, що є структурною частиною системи загальних судів (Болгарія, Польща); 2) країни, в яких рішення адміністративно-правових спорів віднесено до компетенції загальних судів і відбувається за правилами цивільного судочинства з деякими винятками (Угорщина). При цьому в обох випадках частину адміністративно-правових спорів мають право вирішувати уповноважені органи державної влади з дотриманням адміністративно-процесуальних норм.

Традиційну (азіатську) модель організації адміністративного судочинства виділяють не всі науковці, оскільки країни що до неї відносяться (Японія, Китай та ін.) характеризуються відсутність не лише адміністративних судів, але й будь-яких інших квазісудових органів спеціально створених для розв'язання публічно-правових спорів. Скарги на рішення адміністрації в таких країнах розв'язуються спеціальними підрозділами (палатами, колегіями) загальних судів з дотриманням чітких процедурних правил. Окрім сказаного, система адміністративної юстиції Японії характеризується наступними особливостями: 1) заборона адміністративним органам здійснювати функції правосуддя при вирішенні адміністративно-правових спорів і виносити остаточні рішення у справі; 2) законодавче регулювання порядку вирішення таких спорів загальними судами; 3) розширення кола осіб, які володіють правом звертатися з позовом до суду (до їх числа віднесені не лише особи, яким безпосередньо завдано шкоду незаконними діями чи рішеннями адміністративних органів, але й особи, які можуть отримати «законну вигоду» в результаті скасування вказаних дій) тощо.

На відміну від Японії, в Китайській народній республіці підстави та порядок оскарження неправомірної діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб врегульовані більш детально. Зокрема діє Цивільний процесуальний кодекс, Адміністративно-процесуальний кодекс і ціла низка

законодавчих та адміністративно-правових актів. Крім того, в системі судів загальної юрисдикції функціонують спеціально створені палати (колегії) з вирішення адміністративно-правових спорів. Основна мета судового розгляду публічно-правових спорів — надання громадянину чи організації можливості отримати компенсацію за неправомірні дії чи рішення адміністрації.

Таким чином, з аналізу закордонного досвіду та величезної палітри національних систем організації адміністративного судочинства видно, що жодна з них, незважаючи на велику кількість суттєвих переваг, не може в повній мірі забезпечити надійний та дієвий захист суб'єктивних прав та інтересів громадян в сфері державного управління. Але відмовлятися від удосконалення все ж не варто. Закордонний досвід повинен постійно досліджуватися з метою його подальшої імплементації в національну правову систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куплеваский Н. Административная юстиция в Западной Европе / Н. Куплевский. — Харьков, 1879.
2. Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35–36. — № 37. — Ст. 446.
3. Адміністративні суди України на шляху становлення // Адвокат. — 2005. — № 9. — С. 48–54.
4. Чечот Д. М. Проблемы защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : дис. ... д-ра юрид. наук / Д. М. Чечот. — Л., 1969.
5. Хаманева Н. Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1997. — С. 115–130.
6. Ведерникова О. Н. Административная юстиция (опыт зарубежных стран) / О. Н. Ведерникова // Судебная реформа: итоги, приоритеты, перспективы : материалы конф. — М. : МОНФ, 1997. — № 47. — С. 52–60.
7. Демин А. А. Административный процесс в развивающихся странах / А. А. Демин. — М. : Изд-во УДН, 1987.
8. Стариков Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. — М., 2001.
9. Бойцова В. В. Административная юстиция: К продолжению дискуссии о содержании и значении / В. В. Бойцова, В. Я. Бойцов // Государство и право. — 1994. — № 5. — С. 46–51.
10. Сажина В. В. Административная юстиция: к теории и истории вопроса / В. В. Сажина // Советское государство и право. — 1989. — № 9. — С. 40–41.
11. Макарова О. В. Судебный контроль судов общей юрисдикции за соответствием нормативных правовых актов федеральных органов исполнительной власти федеральным законам : дис. ... канд. юрид. наук / Макарова О. В. — М., 2005.

12. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція : дис. ... канд. юрид. наук / Георгієвський Ю. В. – Харків, 2003.

13. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид наук / Ю. С. Педько. – К., 2004.

14. Николаева Л. А. Административная юстиция и административное судопроизводство. Зарубежный опыт и российские традиции / Л. А. Николаева, А. К. Соловьева. – СПб., 2004.